

Kwartels in Groningen - onzichtbaar aanwezig

Alco van Klinken

Inleiding

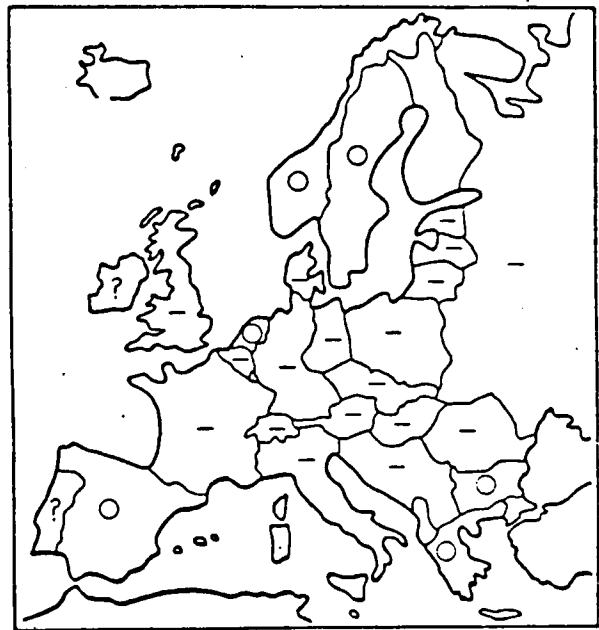
Bij haast alle vogelsoorten is er voor het tellen een dubbelcheck tussen 'zien' en 'horen'. Als in een bos de roodborsten eens niet zingen, dan zie je er genoeg om te kunnen zeggen dat er toch roodborsten aanwezig zijn. Zo niet de kwartel. Als je ze 's nachts hoort roepen, weet je dat er zus of zoveel roepende mannetjes zijn. Maar zijn dat alle mannetjes die er zitten? Zijn al die mannetjes gepaard? Hebben ze een vast territorium?

Helemaal lastig is het wanneer er géén kwartels roepen: zwijgen ze, of zijn ze er niet?

Het feit dat men kwartels nooit ziet maakt dergelijke vragen in nog sterkere mate onbeantwoordbaar dan bij andere vogelsoorten. Het maakt kwartels tot wanhoop voor de gedreven dataverzamelaar die graag harde, nauwkeurige getallen ziet. Maar het schept rond de kwartel ook een mysterieuze sfeer die de waarnemer gefascineerd kan doen raken. In de ban van die fascinatie is het de moeite waard eens een paar onzekerheden rond kwartels op een rijtje te zetten. Die onzekerheden betreffen de aantalsopgaven, de inventarisatiemethode en de terreinkeus van kwartels.

Gepubliceerde aantallen

'Situation complex' staat boven de beschrijving van de kwartelverspreiding in *Birds of the Western Palearctic* (Cramp & Simmons 1980). Of de kwartel voor- of achteruitgaat is op Europees niveau niet zo duidelijk. Jaarlijks treden er fluctuaties op, vooral aan de rand van het broedgebied. In een overzicht van de ont-

- = achteruitgang

o = stabilisatie

uit: British Birds 1983

wikkeling van Europese broedvogelaantallen (Sharrock & Hilden 1983) wordt beweerd dat de kwartel bijna overal achteruitgaat (zie kaartje). Ook voor Nederland wordt door Teixeira (1979) met stelligheid een achteruitgang gesignaleerd. Voor de periode 1973-1978 wordt een schatting van 400 tot 1200 territoria gegeven. De Atlas van Nederlandse Vogels (SOVON 1987) schat voor slechte jaren 500 tot 1500 en voor goede jaren 3000 tot 5000 broedparen.

Groningen staat bekend als een bolwerk voor kwartelkoningen. Uit verspreidingskaarten van de SOVON-atlas blijkt, dat Groningen eigenlijk ook voor kwartels een belangrijke provincie is. De kwartel zit echter meer verspreid over de provincie dan de kwartelkoning. De kwartel is buiten het Oldambt (waartoe de kwartelkoning zich bijna uitsluitend beperkt), ook in Duurswold, Westervolde en de Veenkoloniën te vinden. Vogels van Groningen (1983) geeft een schatting van 175 broedparen. Het werkboek (in voorbereiding)

geeft voor de kwartel in Groningen een opgave van 600 broedparen tot op een factor 1.6. (Dit betekent dat het aantal tussen 375 en 960 broedparen ligt.) In veel atlasblokken komen aantallen van 5 à 10 paren voor. De nadruk ligt daarbij op de eerder genoemde akkerbouwgebieden.

Vogels van Drenthe (1982) geeft voor die provincie 120 broedparen, waarbij daar alle kwartels in vochtige hooilanden van beekdalen zouden broeden. Het is een leemte dat de kwartel niet als broedvogel in de Drentse Veenkoloniën vermeld staat. In de SOVON-atlas is te zien dat hij daar in aanzienlijke getallen kan voorkomen.

Inventarisatiemethode

Kwartels roepen in de avondschemering, 's nachts en 's ochtends vroeg. Ze roepen echter niet, zoals zingende merels in de tuin, 's ochtends én 's avonds, maar vaak slechts op één van beide. Tweemaal heeft ondergetekende zoiets meege maakt. Op de nacht van 14-06-'85 riep er 's avonds in de Peizermaden niet één kwartel, maar om 02.30 uur, 2 uren voor zonsopgang, begonnen er opeens 8 kwartels te roepen, die daar een half uur ná zonsopgang weer mee ophielden. Op 24 mei 1988 riepen er 's ochtends in de Onnerpolder 3 kwartels die zich op twee avondrondjes in dezelfde periode niet lieten horen. Dit zijn aanwijzingen dat men voor het goed vaststellen van het aantal roepende mannetjes op meerdere nachtelijke tijden gedurende heel het seizoen een ronde moet maken.

Late vestigingen

De broedduur van kwartels is 18 dagen (Van der Mark 1975) en als men bedenkt dat de meeste kwartels pas eind mei/begin juni aankomen, betekent dit dat er van broedsels in hooiland weinig terecht zal komen. Half juni zijn ook vochtige weilanden haast alle gemaaid!

Uitmaaien kan de reden zijn dat er laat in het seizoen (in juni en juli) zich nog kwartels kunnen vestigen in akkerland. Voor die late vestigingen wordt ook de mogelijkheid van tweede broedsels met een speciaal karakter genoemd (Cramp & Simmons 1980). Kwartels die eerder in Noord-Afrika of Zuid-Europa gebroed hebben, zouden later in het seizoen doorvliegen naar het noorden, om daar nóg een keer te broeden. Er is in het noordelijk deel van het broedgebied één maal een vogel gemeld die eerder dat voorjaar als nestjong geringd was in Tunesië. Een aanwijzing van late vestigingen kwam dit jaar voor bij Slochteren. Onder gunstige omstandigheden (die zijn: weinig wind, droog, niet te koud) werd op 5 juni 's avonds één kwartel gehoord; op 19 juli riepen in dezelfde streek 31 mannetjes!

Recente kwartelaantallen uit Groningen

Dit hoge aantal inspireerde om na te gaan of er elders in de provincie veel kwartels te horen waren. Dit bleek niet uit eigen waarneming. In akkers rond Harkstede en Engelbert waren op dezelfde avonden als bij Slochteren geen kwartels te horen. In blok 12.16 (bij Nieuwe Compagnie) waren 5 kwartels te horen, ongeveer net zoveel als 5 jaren eerder. Rond Veendam zaten er ongeveer evenveel als in andere jaren (eigen waarneming en mededeling Emo Klunder) en bij de Hasseberg in Westerwolde riepen dit jaar niet meer dan twee kwartels (Nico de Vries). In 1977 werden op dat punt 30 à 40 kwartels gehoord. Berend Voslamber c.s. telde in 1988 in het Oldambt ongeveer net zoveel kwartels als in 1987: ruim 200! Naar indruk van Kees van Scharenburg waren er in 1988 veel kwartels. Met name in hooilanden in het Westerkwartier waren er veel te horen.

Al met al lijkt 1988 een goed kwarteljaar te zijn geweest, al is het mogelijk dat de ene streek hoger scoorde dan de andere. Op basis van

Oldambtster ervaringen lijkt ook voor 1987 te gelden dat het een goed kwarteljaar was. Voor Duurswold was 1988 een topjaar (zie tabel 1). De dichtheid kwam daar op 1 paar per 10 ha. Dit is veel meer dan de 1 paar per 100 ha die Vogels van Drenthe vermeldt als dichtheid in

goede kwarteljaren; , het ligt wel in dezelfde orde van grootte die De Vries (1967) opgeeft: 1 à 4 kwartels per 10 ha. Maar het is niets vergeleken bij 8 kwartels op 2 ha akkertjes, die ondergetekende op 7 juli 1988 in Hecho (Spaanse Pyreneeën) hoorde!

Tabel 1

AANTAL VERLOOP van KWARTELS bij Slochteren (Atlasblok 07.46)

1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
4	8	1	10	12	n get	31

Terreinkeus

In het gebied bij Slochteren zitten de kwartels niet in de weidevogelreservaten van Staatsbosbeheer. Allemaal zitten ze in de akkers er omheen. Wat kan daar de oorzaak van zijn? In andere delen van het land zitten de kwartels wél bij voorkeur in (natte) hooilanden. De Vries (1967) beschrijft de biotopen van kwartels zo: "De Kwartel is exclusief (zeer eigen) voor de houtloze begroeiingen van heide, grasland en akkerland tezamen en selectief (eigen) voor het akkerland".

Kwartels leven voornamelijk van onkruidzaad; in de broedtijd worden ook insecten en andere ongewervelde dieren gegeten (Cramp & Simmons 1980). Hoewel de akkers bij Slochteren voor het lekenoog niet rijker lijken te zijn aan akkeronkruiden dan andere akkers, is het mogelijk dat bij Slochteren soorten groeien die extra aantrekkelijk zijn voor kwartels. Bij Borgercompagnie was voorkeur voor 'onkruidrijkdom' wel waarneembaar. Op 27 juli 1988 zaten de enige kwartels die riepen, beide in erwtenpercelen waarin meer onkruid groeide dan in de omringende kwartelloze akkers.

De voorkeur voor onkruidrijkdom maakt het verklaarbaar waarom in tabel 2 geen duidelijk voorkeur voor één gewas te zien is. Bij Slochteren

zitten de roepende kwartels in alle typen verbouwd gewas. Het is aanemelijk dat kwartels zich niet laten leiden door het landbouwkundige gewas, maar door de samenstelling en rijkdom van de ruderaalplanten die er als 'onkruid' tussendoor groeien. De onkruidrijkdom hebben de hooilanden en kwartelakkers waarschijnlijk gemeen. Daarom komen ze zowel in beekdalen als in droge akkers voor. Deze voorkeur voor akkeronkruiden kan ook verklaren waarom de kwartels wel in de Veenkoloniën en niet of nauwelijks op het kleigebied van het Flogeland voorkomen (daar zijn immers ook akkers). De Veenkoloniën staan bij de boeren slecht bekend vanwege de onkruidrijkdom. De venige bouwvoor vormt een goed kiembed voor onkruiden, ze zijn moeilijker weg te krijgen dan op kleigrond (De Smet 1969). Wanneer de bouwvoor zandiger wordt door egalisatie of door mengwoelen, vermindert het onkruid (med. A. Booij).

Toch is het niet zo dat onkruidrijkdom de enige factor is die bepaalt of ergens kwartels voorkomen of niet. Er zijn akkers genoeg met ogenschijnlijk net zoveel onkruid als andere, door kwartels bewoonde, akkers. Eén van de andere factoren die belangrijk voor kwartelvestiging kan wezen, is: rust. Bij de tellingen rond Slochteren viel het op dat

kwartels bijna altijd op ruime afstand van bebouwing en boerderijen zitten. Een overeenkomst tussen de uitgestrekte Dollardpolders van het Oldambt, de akkers rond de Hasseberg en de plekken met kwartels in de Veenkoloniën is de eenzaamheid van die gebieden. Er is maar weinig bekend over de invloed van lawaai op vogels. Het tijdstip waarop kwartels het actiefst roepen, is het meest stille tijdstip per etmaal: 's nachts en wel speciaal een uur voor zonsopgang. Het zal zo wel vreemd klinken: een vogel die lawaai omstandigheden vermijdt. Wanneer u zelf eens naar kwartels gaat luisteren, zal u opvallen hoeveel storing één in de verte naderende auto heeft (om van een brommer maar niet te spreken). Als menselijke waarnemers daarvan last hebben, waarom zou dat ook niet voor kwartels zélf gelden.

Toekomstontwikkelingen

De voorliefde van de kwartel voor onkruidrijke akkers zal hem geen goed doen. Wanneer landbouwkundige technieken verder ontwikkeld worden zal de onkruidrijkdom eerder af- dan toenemen. Wanneer akkers worden omgezet in raaigrasland- of maispercelen verdwijnt de kwartel. Dit gebeurde bijvoorbeeld tussen Woudbloem en Scharmer, waar in 1980 3 kwartels in tarwe riepen. In 1988 klinkt uit de ruilverkavelde vlakte Engels raaigras geen kwartelroep meer op. De ontwikkelingen van het landbouwbeleid zijn echter moeilijk voorspelbaar.

De verwachting is dat de komende jaren de mobiliteit sterk zal toenemen. Als dit neerkomt op meer auto's en brommers in verlaten gebieden, zou dit de kwartel ook schade kunnen doen. Begin deze eeuw en in de vo-

Tabel 2

GEWASKEUS BIJ KWARTELS

Haver	)	20%	40%	21%	7%
Tarwe	)	10%	20%	19%	-
Gerst	)	40%			19%
Karwij	)	48%	) 20%		
Luzerne	)	)			
Koolzaad	)				
Aardappel	)	34%	) 20%	31%	52%
Suikerbiet	)		)	6%	3%
Weide	)	14%	5%		-
Hooiland	)				
Graszaad					10%
Paardebonen				6%	3%
Overig					
bron:	VVG 1983	De Vries 1967	Slochteren 1985	Slochteren 1986	Slochteren 1988
aantal waarnemingen	n=70	n=21	n=10	n=16	n=31

Bij de interpretatie moet men bedenken dat de keus van het gewas sterk samenhangt met het aanbod van gewas. In het terrein bij Slochteren geeft de verdeling van de kwartels in 1988 over de gewassen een goede weergave van de oppervlakteverdeling van die gewassen in dat jaar. De Vries noemt de oorzaak van voorkeur voor lagere graangewassen de onkruidrijkdom van die gewassen.

rige eeuw werd echter al geklaagd dat de kwartels achteruitgaan (De Vries 1967). Dat is voor grote delen terug te voeren op jaarlijkse fluctuaties van de kwartelstand, zodat aan te nemen valt dat nog vele jaren vogelaars die zich over de kwartel buigen, kunnen zeggen: 'Situation complex'.

Samenvatting

De provincie Groningen is landelijk bekeken niet alleen voor de kwartelkoning, maar ook voor de kwartel belangrijk. De voorkeur van de kwartel lijkt in akkerbouwgebieden niet uit te gaan naar één bepaald soort verbouwd gewas, maar naar onkruidrijkdom en rust. Het jaar 1988 liet hoge aantallen kwartels zien al gold dit voor de ene streek (Duurswold) sterker dan voor de andere (Veenkoloniën). De toekomst van de kwartel in de provincie Groningen hangt af van ontwikkelingen in het (EG-)landbouwbeleid en van het handhaven van het rustige karakter van akkerbouwgebieden.

Slotwoord

Door middel van gedetailleerd in-tekenen van roepende mannetjes zou meer inzicht verkregen kunnen worden in de eisen die kwartels stellen aan hun broedterritoria, als naast de ingetekende kwartels ook gegevens worden verzameld over de samenstelling en rijkdom van de akkeronkruiden. Het plannen van zo'n onderzoek blijft een gok, want je zult dan nét een jaar zonder kwartels treffen...

Literatuur

Avifauna Groningen:
Werkboek van de Groninger Vogels
(in voorbereiding).

Boekema, E.J., P. Glas &
J.B. Hulscher:
Vogels van Groningen,
Wolters Noordhoff, Groningen 1983.

Cramp & Simmons:
The birds of the Western Palearctic,
deel 2, Oxford University Press,
Oxford 1980.

Dijk, A.J. van & B.J.L. van Os:
Vogels van Drenthe, Van Gorcum,
Assen 1982.

Mark, R.P.M.:
Siervogels houden kunt U ook,
Thieme Zutphen 1975.

RIN:
Vogelinventarisatie,
PUDOC Wageningen 1985.

Smet, L.A.H. de:
Groninger Veenkoloniën
(westelijk deel). Bodemkundige en
landbouwkundige onderzoekingen in
het kader van de bodemkartering.
Wageningen 1969.

SOVON:
Atlas van de Nederlandse Vogels,
1987.

Sharrock, J.T.R. & O. Hilden:
Survey of some of the European
Breeding Birds, British Birds,
76 jrg. maart 1983.

Teixeira, R.M., (red.):
Atlas van de Nederlandse
broedvogels, Natuurmonumenten,
's-Graveland 1979.

Vries, D.M. de & G. de Vries-Smeenk:
Waar kwartels huizen,
De levende natuur,
jrg. 70 afl. 7/8/1967.